Quarterly Journal of Strategic Studies of the Islamic Revolution
Vol. 4, No. 2, Issue. (14), Summer 2026
Received: 2025/12/25 Revised: 2026/06/07 Accepted: 2026/07/26
Research paper

Drawing the desired model of a transcendent family based on general family policies

Marzieh Sadeghian
PhD in Public Law, Department of Public Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran, Tehran, Iran (Corresponding Author).
mrz.sadeghiyan@gmail.com 0000-0002-2390-9896

Zahra Mahmoudi Esfandarani
Level 3 Seminary Graduate in Counseling, Hazrat Abdolazim Hasani Seminary, Tehran, Iran.
zahramahmoudi13791379@gmail.com 0000-0000-0000-0000

Fahimeh Tafakori Bafghi
Level 2 Seminary Graduate, Hazrat Abdolazim Hasani Seminary, Tehran, Iran.
shokofe763@gmail.com 0000-0000-0000-0000

Abstract
The family, as the most fundamental social institution, plays a pivotal role in shaping individual personality and advancing society. In Iran, given the particular significance of the family in Islamic teachings and the Constitution, the General Policies on Family have been formulated by the Supreme Leader as a macro-strategy for the elevation of this institution. Emphasizing positive principles such as promoting stable marriage, childbearing, and the division of family roles, as well as preventive measures like curbing social harms and countering factors that threaten family stability, these policies seek to provide a suitable environment for the growth and consolidation of families. This article aims to delineate an optimal model for the exalted family by elaborating on the cultural, social, and economic dimensions associated with these policies. It further examines existing challenges and obstacles and offers strategies for operationalizing this model. The findings of this research indicate that by drawing upon the principles of the General Policies on Family, a comprehensive and practical model can be developed to enhance the family foundation and strengthen society. This model is articulated around eight main components: spiritual and value-based foundations; flexible division of family roles; physical, mental, and social health of members; an exalted educational model for children; promotion of stable marriage and childbearing; economic and legal support; countering cultural and social threats; and social and cultural participation of families. It can serve as a practical basis for policy-making and planning at both micro and macro levels..

Keywords: The transcendent family, general family policies, the desired model, Ayatollah Khamenei.

E-ISSN: 3041-9794
Doi: 10.22034/irsj.2026.536016.1161

Strategic Studies of the Islamic Revolution is licensed under a Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License.

Citation: Sadeghian, M., Mahmoudi, Z. & Tafakori, F. (2026). Drawing the desired model of a transcendent family based on general family policies . Strategic Studies of the Islamic Revolution, 4(2), 119–147. https://doi.org/10.22034/irsj.2026.536016.1161

Extended Abstract

Introduction

The family, as the most fundamental and influential social institution, plays an irreplaceable role in shaping personality, individual identity, and the transmission of cultural and religious values. In the Islamic Republic of Iran, given the fundamental emphasis of the Constitution (especially Article 10) and rich Islamic teachings, the family institution holds an exemplary position. However, in recent decades, rapid social, cultural, and economic transformations—such as rising divorce rates, changing traditional roles, the destructive impacts of cyberspace, and declining tendencies toward marriage and childbearing—have confronted the foundation of the family with serious challenges. Therefore, the need to review macro-policies in this area and present an operational and synergistic model is felt more than ever.

Research Questions

The main objective of this research is to elucidate and delineate a comprehensive and operational model for achieving the "Transcendent Family" based on the provisions of the general family policies issued in 2016 by the Supreme Leader. The main research question is: What are the essential components of this model, and how can they respond to contemporary needs while laying the groundwork for strengthening the family foundation and the individual and social transcendence of its members?

Methodology

The present study was conducted with a qualitative approach utilizing a descriptive-analytical method. Data collection was carried out through library and text-based research, focusing on the content analysis of the sixteen clauses of the general family policies, statements and guidelines of the Supreme Leader, upstream laws (such as the Constitution), relevant international documents, and authoritative jurisprudential, legal, and sociological sources. By extracting and categorizing key concepts, the final model was formulated in the form of eight main components.

Results and Discussion

Based on an in-depth analysis of the general family policies, the desired model of the transcendent family was developed comprising eight essential axes as follows:

1. Spiritual and Value Foundations: Emphasis on religious piety, Islamic ethics, mutual respect, self-sacrifice, and responsibility as

the core center of the family (in accordance with clauses 1, 3, 5, and 6 of the policies).

2. Flexible Division of Family Roles Based on Abilities: Acceptance of complementary and dignity-based roles for women and men (spousal, maternal, paternal, and livelihood provision) with a flexible and non-dogmatic approach (Clause 12).
3. Physical, Mental, and Social Health of Members: Simultaneous attention to the comprehensive health of family members as a prerequisite for a dynamic and thriving society (Clauses 11, 12, 13, 15, and 16).
4. Transcendent Educational Model for the Comprehensive Growth of Children: Emphasis on teaching life skills, strengthening self-belief and self-esteem, and observing justice in upbringing, inspired by Islamic teachings (Clauses 1, 5, and 12).
5. Promotion of Sustainable Marriage and Childbearing: Creating a national movement to facilitate marriage, rejecting celibacy, and supporting population youthfulness with a cultural and incentive-based approach (Clauses 1, 4, 14, and 16).
6. Economic and Legal Supports: Revising the legal system, supporting family livelihoods, facilitating sustainable employment, and providing financial and legal incentives, particularly for mothers and female-headed households (Clauses 2, 4, 5, 7, 9, 10, 12, and 14).
7. Combating Cultural and Social Threats: Proactive prevention of harms such as divorce, luxury-seeking, cultural invasion, and the destructive effects of cyberspace (Clauses 5, 6, and 13).
8. Promotion of Families' Social and Cultural Participation: Strengthening the role of the family in cultural, economic, political, and defense arenas, and institutionalizing the culture of cooperation and dialogue (Clause 11).

The findings indicate that the general family policies, by integrating positive strategies (such as encouraging marriage and childbearing) and preventive strategies (such as damage prevention), have provided a coherent and comprehensive framework for strengthening the family. However, the full realization of this model requires synergy among governmental institutions, the three branches of government, civil organizations, and families themselves. Existing challenges are mainly rooted in the lack of coherence in ordinary laws, weaknesses in efficient executive programs, and negligence of contemporary social requirements. Therefore, utilizing legal, religious, and cultural capacities, the proposed model can serve as an operational roadmap for policymaking at both micro and macro levels.

Conclusion

By designing a model based on eight components, the present study demonstrated that a transcendent family is one that, while possessing strong spiritual foundations, is also capable and resilient in economic, legal, educational, and social dimensions, contributing to individual and collective transcendence through constructive interaction with society. It is recommended that:

- The country's ordinary laws be revised and updated based on the provisions of the general family policies.
- Family counseling and education systems be strengthened nationwide.
- Effective economic incentives for marriage and childbearing be increased.
- Media and cultural programs be designed and implemented with the aim of strengthening the Islamic-Iranian identity of the family.
- Supervisory mechanisms be established to continuously evaluate the realization of these policies.

Key Words: The transcendent family, general family policies, the desired model, Ayatollah Khamenei.

فصلنامه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی
دوره ٤، شماره ٢، (پیاپی ١٤)، تابستان ١٤٠٥، ١١٩-١٤٧
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۰۴
مقاله پژوهشی

ترسیم الگوی مطلوب خانواده متعالی بر اساس سیاست‌های کلی خانواده

مرضیه صادقیان
دانش‌آموخته دکتری حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
mrz.sadeghiyan@gmail.com 0000-0002-2390-9896
زهرا محمودی اسفندارانی
طلبه سطح ۳ رشته مشاوره حوزه علمیه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، تهران، ایران.
zahramahmoudi13791379@gmail.com 0000-0000-0000-0000
فهیمه تفکری بافقی
طلبه سطح ۲ حوزه علمیه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، تهران، ایران.
shokofe763@gmail.com 0000-0000-0000-0000

چکیده:
خانواده به‌عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، نقش کلیدی در شکل‌گیری شخصیت فردی و ارتقای جامعه ایفا می‌کند. در ایران، با توجه به اهمیت ویژه خانواده در آموزه‌های اسلامی و قانون اساسی، سیاست‌های کلی خانواده توسط آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان راهبردی کلان برای تعالی این نهاد تدوین شده است. این سیاست‌ها با تأکید بر اصول ایجابی نظیر ترویج ازدواج پایدار، فرزندآوری و تقسیم نقش‌های خانوادگی و همچنین سیاست‌های سلبی مانند پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و مقابله با عوامل تهدیدکننده پایداری خانواده، تلاش می‌کنند بستری مناسب برای رشد و استحکام خانواده‌ها فراهم کنند. این مقاله با هدف ترسیم الگویی مطلوب برای خانواده متعالی، به تبیین ابعاد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مرتبط با این سیاست‌ها می‌پردازد. همچنین، با بررسی چالش‌ها و موانع موجود، راهکارهایی برای اجرایی‌سازی این الگو ارائه می‌دهد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که با بهره‌گیری از اصول سیاست‌های کلی خانواده، می‌توان الگویی جامع و عملیاتی برای ارتقای بنیان خانواده و استحکام جامعه تدوین کرد. این الگو در قالب هشت مؤلفه اصلی شامل: بنیان‌های معنوی و ارزشی، تقسیم منعطف نقش‌های خانوادگی، سلامت جسمی و روانی و اجتماعی اعضا، الگوی تربیتی متعالی فرزندان، ترویج ازدواج پایدار و فرزندآوری، حمایت‌های اقتصادی و قانونی، مقابله با تهدیدات فرهنگی و اجتماعی و مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها، صورت‌بندی می‌شود و می‌تواند مبنای عملی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در سطح خرد و کلان قرار گیرد.

واژگان اصلی: خانواده متعالی، سیاست‌های کلی خانواده، الگوی مطلوب، آیت‌الله خامنه‌ای.

دسترسی به مقالات نشریه علمی مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی (Open Access) است.
نشریه علمی «مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0
مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

Doi: 10.22034/irsj.2026.536016.1161

صادقیان، مرضیه، محمودی، زهرا و تفکری، فهیمه. (۱۴۰۵). ترسیم الگوی مطلوب خانواده متعالی بر اساس سیاست‌های کلی خانواده. مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ۴(۲)، ۱۱۹-۱۴۷. https://doi.org/10.22034/irsj.2026.536016.1161

مقدمه

خانواده به‌عنوان اولین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، نقشی بی‌بدیل در شکل‌گیری شخصیت و هویت افراد و به‌تبع آن، استحکام یا تزلزل جامعه ایفا می‌کند. در آموزه‌های دینی و فرهنگی ایران، خانواده جایگاهی ویژه دارد و به‌عنوان کانون محبت، تربیت و پشتیبانی متقابل تعریف شده است. بااین‌حال، در دنیای امروز، خانواده‌ها با چالش‌های متعدد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی روبه‌رو هستند که بر پایداری و کیفیت زندگی خانوادگی تأثیر گذاشته و نیاز به بازنگری در سیاست‌گذاری‌های کلان این حوزه را بیش‌ازپیش ضروری کرده است. ازاین‌رو، طراحی و ارائه الگویی متعالی برای خانواده که بر اساس سیاست‌های کلی خانواده ترسیم شده باشد، می‌تواند نقشی اساسی در تقویت بنیان خانواده ایفا کند.

در سال‌های اخیر، افزایش نرخ طلاق، کاهش تمایل به ازدواج، تغییر نقش‌های خانوادگی و تأثیرات مخرب فضای مجازی، ساختار خانواده‌ها را با تهدیدهایی جدی مواجه کرده است. در چنین شرایطی، اهمیت سیاست‌های کلی خانواده که توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام تدوین و در سال ۱۳۹۵ توسط آیت‌الله خامنه‌ای ابلاغ شده‌اند، نمود می‌یابد. این سیاست‌ها در راستای اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی و با هدف تقویت و ارتقای نهاد خانواده، افزایش جمعیت و حمایت از ازدواج و تربیت فرزندان تعیین شده‌اند، به‌عنوان راهنمایی برای ارتقای خانواده‌ها عمل می‌کنند. بااین‌حال، تحقق این سیاست‌ها مستلزم ارائه الگویی عملی و متناسب با نیازهای معاصر است که ضمن حفظ ارزش‌های اسلامی و ایرانی، توان مقابله با چالش‌های نوظهور را داشته باشد.

بنابراین، پرسش اصلی این پژوهش آن است که سیاست‌های کلی خانواده چگونه می‌توانند در دستیابی به خانواده متعالی نقش‌آفرینی کنند و چگونه می‌توان الگوی مطلوبی برای این منظور تعریف کرد؟

اهمیت این پژوهش از آن جهت است که طراحی الگویی مطلوب بر اساس سیاست‌های کلی خانواده می‌تواند به تقویت ساختارهای تربیتی، اخلاقی و عاطفی خانواده کمک کرده و بستری مناسب برای رشد و تعالی فردی و اجتماعی فراهم آورد. افزون بر این، با تبیین اصول ایجابی و سلبی موجود در این سیاست‌ها، می‌توان راهکارهایی عملی برای کاهش آسیب‌های اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی خانوادگی ارائه داد.

تاکنون مطالعات متعددی به بررسی نقش خانواده در جامعه و تأثیر سیاست‌های اجتماعی بر آن پرداخته‌اند. به‌عنوان مثال، پژوهش‌هایی در زمینه تأثیر سیاست‌های تشویقی ازدواج و فرزندآوری، کاهش آسیب‌های اجتماعی نظیر طلاق و تقویت بنیان خانواده در ایران صورت گرفته است. بااین‌حال، پژوهشی جامع که به طور خاص به ترسیم الگوی مطلوب خانواده متعالی بر اساس سیاست‌های کلی خانواده بپردازد، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این تحقیق تلاش می‌کند با پر کردن این خلأ علمی، الگویی کاربردی و جامع ارائه دهد که بتواند به نیازهای معنوی، اخلاقی و اجتماعی خانواده‌های ایرانی پاسخ دهد.

بدین منظور، پژوهش حاضر تلاش کرد با اتخاذ رویکرد کیفی و روش توصیفی-تحلیلی و شیوه گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای و متن‌محور، مهم‌ترین اصول و مؤلفه‌های الگوی مطلوب خانواده متعالی را بر اساس متن و مفاد سیاست‌های کلی خانواده، در قالب هشت محور، تبیین نمایند.

۲. تعریف مفاهیم اصلی

پیش از ورود به بحث اصلی، تعریف دقیق مفاهیم بنیادین این پژوهش ضروری است.

«خانواده متعالی» به آن الگویی از خانواده اطلاق می‌شود که ضمن برخورداری از پایه‌های معنوی و اخلاقی مستحکم، در ابعاد تربیتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز از کارآمدی و انسجام لازم برخوردار است و می‌تواند بستر رشد و تعالی فردی و اجتماعی اعضای خود و به‌تبع آن، جامعه را فراهم آورد.

«سیاست‌های کلی خانواده» به مجموعه سیاست‌هایی اطلاق می‌شود که بر اساس بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی، پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام، در تاریخ ۱۳ شهریور ۱۳۹۵ از سوی آیت‌الله خامنه‌ای ابلاغ شد و در قالب اصول ایجابی (نظیر ترویج ازدواج پایدار و فرزندآوری) و سلبی (نظیر پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی)، چارچوبی راهبردی برای تقویت بنیان خانواده در سطح کلان کشور فراهم می‌آورد.

منظور از «الگوی مطلوب» در این پژوهش، چارچوبی مفهومی و عملیاتی است که بر اساس استخراج و تحلیل مفاد سیاست‌های کلی خانواده تدوین شده و مهم‌ترین مؤلفه‌های لازم برای تحقق خانواده متعالی را در قالب هشت محور معرفی می‌کند.

اعتبار حقوقی و اجتماعی سیاست‌های کلی خانواده در نظام جمهوری اسلامی ایران

ارزش و اعتبار سیاست‌های کلی خانواده را می‌توان از دو منظر بررسی کرد: مبنای حقوقی و قانونی و مبنای اجتماعی و فرهنگی. این سیاست‌ها که توسط آیت‌الله خامنه‌ای بر اساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی ابلاغ می‌شوند، نه‌تنها از پشتوانه‌ای قوی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران برخوردارند، بلکه بر مفاهیم عمیق فرهنگی و دینی نیز استوارند. ارتباط این سیاست‌ها با قانون اساسی و جایگاه قانونی آن‌ها، زمینه را برای اجرای مؤثر و تضمین پایداری‌شان فراهم می‌کند.

در خصوص اعتبار حقوقی سیاست‌های کلی خانواده باید گفت طبق اصل ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، یکی از وظایف و اختیارات آیت‌الله خامنه‌ای، تعیین سیاست‌های کلی نظام است. این سیاست‌ها که در موضوعات گوناگون از جمله خانواده تدوین و ابلاغ می‌شوند، به‌عنوان اسناد بالادستی و راهبردی شناخته می‌شوند و همه قوا و نهادهای حاکمیتی موظف به رعایت و اجرای آن‌ها هستند. سیاست‌های کلی خانواده که در سال ۱۳۹۵ از سوی آیت‌الله خامنه‌ای ابلاغ شد، به‌عنوان بخشی از

سیاست‌های کلان نظام، چارچوبی برای تدوین قوانین، برنامه‌های اجرایی و راهبردهای اجتماعی در حوزه خانواده است.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، خانواده جایگاهی محوری و بنیادین دارد. برای نمونه:

- اصل دهم قانون اساسی به‌روشنی تأکید می‌کند: «ازآنجاکه خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین، مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد».
- اصل بیست‌ویکم نیز دولت را موظف به تأمین حقوق زنان در تمامی عرصه‌ها و حمایت از تشکیل خانواده و تربیت فرزندان می‌داند.

سیاست‌های کلی خانواده به‌عنوان تفسیری عملی و توسعه‌یافته از این اصول قانون اساسی تدوین شده‌اند و تلاش می‌کنند مفاهیمی مانند استحکام خانواده، حقوق اعضای خانواده و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی را در قالب برنامه‌هایی منسجم‌تر و اجرایی‌تر معرفی کنند. از این رو، این سیاست‌ها ابزاری برای تحقق اهداف مندرج در قانون اساسی در راستای توسعه عدالت اجتماعی و تعالی جامعه هستند.

علاوه بر جایگاه حقوقی، سیاست‌های کلی خانواده از ارزش فرهنگی و اجتماعی بالایی برخوردارند. این سیاست‌ها در راستای حفظ و تقویت نهاد خانواده به‌عنوان محور اصلی رشد و تعالی جامعه تدوین شده‌اند. در کشوری مانند ایران که آموزه‌های اسلامی و سنت‌های فرهنگی تأکید فراوانی بر قداست و استحکام خانواده دارند، سیاست‌های کلی خانواده می‌توانند نقشی کلیدی در تقویت بنیان‌های تربیتی، اخلاقی و اجتماعی ایفا کنند.

هرچند سیاست‌های کلی خانواده از جایگاه والایی در نظام حقوقی ایران برخوردارند، چالش‌هایی مانند تفسیر نادرست این سیاست‌ها، عدم هم‌سویی قوانین عادی با آن‌ها و نبود برنامه‌های اجرایی کارآمد ممکن است از تحقق کامل آن‌ها

جلوگیری کند؛ بنابراین، لازم است که این سیاست‌ها به‌طور دقیق مورد توجه و پژوهش قرار بگیرند و راهکارهایی جهت عملیاتی کردن آن‌ها پیشنهاد شود. بدین منظور، پژوهش حاضر تلاش می‌کند با توجه به بندهای ۱۶ گانه سیاست‌های مذکور، الگوی کارآمدی را برای خانواده متعالی ترسیم کند. این الگو در قالب هشت مؤلفه ذیل، تعریف خواهد شد.

۳. اصول و مؤلفه‌های الگوی مطلوب خانواده متعالی در سیاست‌های کلی خانواده

مهم‌ترین اصول و مؤلفه‌های خانواده متعالی را می‌توان در هشت محور برشمرد:

- بنیان‌های معنوی و ارزش‌های اساسی خانواده متعالی،
- تقسیم نقش‌های خانوادگی به صورت انعطاف‌پذیر و بر اساس توانایی‌ها،
- توجه به سلامت جسمی، روانی و اجتماعی اعضای خانواده،
- ایجاد الگوی تربیتی متعالی بر اساس رشد همه‌جانبه فرزندان،
- ترویج ازدواج پایدار و تشویق فرزندآوری،
- حمایت‌های اقتصادی و قانونی از خانواده،
- مبارزه با تهدیدات فرهنگی و اجتماعی،
- ترویج مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها.

این محورها که بر اساس بندهای ۱۶ گانه سیاست‌های کلی خانواده احصاء شده‌اند، دربردارنده ابعاد مختلف اخلاقی، تربیتی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و حقوقی هستند و از این جهت، الگویی منسجم و چندجانبه ترسیم می‌کنند که در ادامه به طور مفصل به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۳-۱. بنیان‌های معنوی و ارزش‌های اساسی خانواده متعالی

انسان همیشه در اجتماع زیسته و از زندگی اجتماعی ناگزیر است؛ از همین رو باید تمهیداتی برای روابط میان فردی وجود داشته باشد تا منافع انسان‌ها با هم تعارض پیدا نکند و در ضمن رشد فردی هر کس، جامعه نیز رشد و تعالی داشته باشد. (نوبری و

همکاران، ۱٤۰۱) با توجه به این که خانواده، نمونه کوچک و خرد شده‌ای از جامعه است، لازم است این تمهیدات در قالب مفاهیم و ارزش‌ها، ابتدا در خانواده ایجاد شود؛ بنابراین خانواده به مثابه کوچک‌ترین نهاد اجتماعی، نقشی بنیادی در تربیت انسان و شکل‌گیری اخلاقیات او ایفا می‌کند. التزام به اخلاق در خانواده، زمینه‌ساز تربیت نسلی صالح و جامعه‌ای سالم و پویا خواهد بود (سالاری، ۱٤۰۳).

بنابراین، نهاد خانواده، نخستین و مهم‌ترین نهاد در تربیت دینی فرزندان و معرفی آنان به جامعه است (میرتبار و همکاران، ۱۳۹۹). تربیت دینی یعنی شناخت آموزه‌های دین، تبدیل این شناخت‌ها به باورهای قلبی و به کار بستن این باورها در رفتارهای فردی و اجتماعی (مرادی گروسی، ۱٤۰۳). آموزه‌های دینی و اخلاقی همواره به عنوان یکی از ستون‌های بنیادین تربیت و آموزش در جوامع مختلف شناخته شده‌اند. این آموزه‌ها نه تنها به شکوفایی جنبه‌های معنوی و اخلاقی فرد کمک می‌کنند، بلکه نقش اساسی در توسعه رفتارهای اجتماعی و هنجارهای پذیرفته شده اجتماعی دارند (مرادی گروسی،۱٤۰۳).

بر این اساس، خانواده متعالی بر مفاهیم کلیدی و مهمی از جمله تقوای دینی و اخلاقی (مطهری، ۱۳۹۷)، مسئولیت‌پذیری[1] (امیرلو و همکاران، ۱٤۰۲)، احترام متقابل (ودادی و همکاران، ۱۳۹۲؛ حاج اسماعیلی، ۱۳۹۰)، ایثار و فداکاری (شجاعی، ۱٤۰۳) استوار است.

آیت‌الله خامنه‌ای نیز یکی از عوامل استحکام خانواده را رعایت اخلاق اسلامی برشمرده‌اند. ایشان بر رعایت اخلاق اسلامی از سوی زن و مرد تأکید کرده و رعایت آن را از مهم‌ترین عوامل استحکام زندگی خانوادگی برشمرده‌اند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷٦/۹/٦). ایشان معتقدند محیط خانواده می‌بایستی عرصه رعایت اخلاق باشد و به هیچ قیمتی زن و مرد از دایره اخلاق خارج نشوند: «آنچه که پیوند میان زوج‌ها را

[1]- مسئولیت‌پذیری، نوعی رفتار اخلاقی است که در نتیجه‌ی تقوا حاصل می‌شود و در حفظ بنیان خانواده (احزاب:۳۷) و روابط خویشاوندی (نساء:۱) و توجه به آخرت خویشاوندان (تحریم:٦؛ طه:۱۳۲) نمود پیدا می کند.

استحکام می‌بخشد اخلاق و رعایت موازین اسلامی است» (احمدی نوده و همکاران، ۱٤۰۱).

این دغدغه آیت‌الله خامنه‌ای به‌ویژه در بندهای ۱ و ۳ سیاست‌های کلی خانواده مورد اشاره قرار گرفته است. در بند ۱ به «ایجاد جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم خانواده و کارکردهای اصلی آن بر پایه الگوی اسلامی خانواده به‌عنوان مرکز نشو و نما و تربیت اسلامی فرزند و کانون آرامش‌بخش» و در بند ۳ به «برجسته کردن کارکردهای ارتباط خانواده و مسجد برای حفظ و ارتقاء هویت اسلامی و ملی و صیانت از خانواده و جامعه» اشاره کرده‌اند. همچنین در بندهای ۵ و ٦ نیز نکاتی مطرح شده است که می‌تواند در راستای تحکیم بنیان‌های معنوی خانواده متعالی به کار گرفته شود.

۳-۲. تقسیم نقش‌های خانوادگی به صورت انعطاف‌پذیر و بر اساس توانایی‌ها

خانواده به عنوان نهادی اجتماعی، هسته نخستین پیوند اجتماعی انسان را بنیان می‌نهد و با تأمین مجموعه‌ای از نیازهای انسانی، عهده‌دار نقش‌ها[1] و کارکردهای ویژه‌ای است. به طور کلی هر گروه اجتماعی و از جمله خانواده، دارای ویژگی‌ها و نقش‌هایی است که عدم توجه کافی به آن‌ها باعث ارزیابی غلط و تحلیل نادرست آن گروه می‌شود (آقاجانی، ۱۳۸۱).

با نگاهی کاملاً ساختاری، بوت دو گونه اصلی نقش‌های زناشویی را مورد توجه قرار داد. نقش‌های منفک شده که به تمایزهای موجود در تقسیم کار بین زن و شوهر مربوط می‌شود و معمولاً ماهیت جنسی دارد و نقش‌های به هم پیوسته که در تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات مشترک زن و شوهری نمایان می‌شود. یکی از نظریه‌هایی که

[1]- برای آشنایی بیشتر با مفهوم نقش ر.ک به:

- حکمت نیا و بهادری جهرمی، بررسی نظریه تفکیک نقش‌ها در خانواده، ۱۳۹۵: شماره ٤، صفحات ۲۸- ۳٦؛

- کرمی، محمدتقی، کرمی، فیروزه، بررسی تعارض نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان، ۱۳۹۳: سال شانزدهم، شماره ٦٤.

قدرت در خانواده را تبیین می‌کند «نظریه تفکیک نقش‌ها» است. این نظریه براساس اصل سازش‌ناپذیری بودن نقش‌های رهبری و عاطفی است که پارسونز (۱۹۹۵) آن دو را از یکدیگر جدا می‌داند. بر اساس این تفکیک‌پذیری، پارسونز به چهار نوع تقسیم‌بندی بنیادی از نقش-پایگاه در خانواده هسته‌ای می‌رسد:

۱. نقش پدر: پدر دارای نقش ارتباط با دیگران است. هم دارای قدرت بالایی است و هم در خانواده، وجه ابزاری در دست اوست و از طرفی نقش احساسی-عاطفی او نیز پایین است.

۲. نقش مادر: مادر دارای قدرت بالایی در وجه احساسی-عاطفی است و در نقش ابزاری از موقعیت پایینی برخوردار است.

۳. نقش فرزند پسر: پسر از نظر قدرت در سطح پایین، ولی دارای وجه ابزاری است.

٤. نقش دختر: دختر از نظر قدرت در سطح پایین، ولی دارای وجه احساسی-عاطفی است (حکمت نیا و همکاران، ۱۳۹۵).

از سوی دیگر، نقش جنسیت در تخصیص نقش‌ها و نوع رفتار، چیزی نیست که قابل انکار باشد. همان گونه که در نظام فرهنگی و ارزشی اسلام، هم نوع رفتار و هم قلمرو آن تحت تأثیر نوع جنسیت است. تأثیر جنسیت در تفکیک نقش‌های مربوط به خانواده با توجه به عوامل روحی، روانی و اجتماعی فراوانی صورت می‌گیرد که نباید از آن‌ها غفلت کرد؛ بنابراین باید قائل به نوعی تقسیم کار انعطاف‌پذیر و غیر جزمی گردید تا ضمن پذیرش تقسیم نقش‌ها بر اساس تناسب، مشارکت اعضای خانواده هم میسر شود (آقاجانی، ۱۳۸۱).

این تقسیم نقش در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز نمود می‌یابد. نقش‌های مختلفی که تکیه بر ویژگی‌های طبیعی زن و مرد دارد. از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، زن عنصر اصلی و محوری خانواده است. مسئله‌ی مادری، همسری و خانه و خانواده بسیار اساسی و حیاتی است (بانکی پور فرد، ۱٤۰۲). ایشان در تبیین این موضوع

می‌فرمایند: «زن رکن اساسی و عنصر اصلی خانواده است و اسلام برای نقش زن در داخل خانواده اهمیت فراوانی قائل است، زیرا با پایبندی زن به خانواده و تربیت فرزندان در آغوش پرمهر مادر، نسل‌ها در آن جامعه بالنده و رشید خواهند شد» (احمدی نوده و همکاران، ۱٤۰۱).

از سوی دیگر مرد نیز جایگاه خاصی در خانواده دارد. اگر زن محور درون خانواده است مرد نیز به عنوان ستون و مقوم چنین خانواده‌ای است. وظیفه تأمین معیشت بر عهده مردان است تا بتوانند نیازهای اقتصادی خانواده را برطرف کنند، اما این تنها وظیفه و نقش مرد نیست؛ بلکه او می‌بایستی به نیازهای عاطفی همسرش نیز توجه کند و بر اساس اصل احترام و قدرشناسی با همسر خود رفتار کند (احمدی نوده و همکاران، ۱٤۰۱).

توجه به تقسیم نقش‌ها در خانواده در بعضی از بندهای سیاست‌های کلی خانواده (بند ۱ و ۵ و ٦) به صورت ضمنی و از بند ۱۲، به صورت مصرح قابل فهم است. در بند ۱۲ به لزوم «حمایت از عزت و کرامت همسری، نقش مادری و خانه‌داری زنان و نقش پدری و اقتصادی مردان و مسئولیت تربیتی و معنوی زنان و مردان و توانمندسازی اعضای خانواده در مسئولیت‌پذیری، تعاملات خانوادگی و ایفاء نقش و رسالت خود» اشاره شده است.

۳-۳. توجه به سلامت جسمی، روانی و اجتماعی اعضای خانواده

تأمین سلامتی اقشار جامعه یکی از مسائل اساسی هر کشوری است که باید آن را از سه بعد جسمی، روانی و اجتماعی مدنظر قرار داد چرا که کلمه «سلامت» مفهومی وسیع‌تر از سالم بودن تن و فقدان بیماری و ناتوانی دارد و جنبه‌های درستی و آسایش جسمی، روانی و اجتماعی و شایستگی‌های معنوی را دربر دارد (میردریکوندی، ۱۳۸٦). خانواده به عنوان یک واحد زیستی اجتماعی در جهت تربیت و پرورش ابعاد مختلف روحی، روانی و رشد عاطفی مطلوب اعضای جدید جامعه (کودکان و نوجوانان) نقش اساسی ایفا می‌کند. بر اساس تعریف سازمان بهداشت جهانی، سلامت

روان عبارت از بهزیستی کامل جسمانی، روانی و اجتماعی است (خواجه نوری وهمکاران، ۱۳۹۵).

بنابراین، خانواده اولین و مهم‌ترین جایگاه تربیتی انسان به شمار می‌آید. پژوهش‌های متعدد نشان داده است که سلامت خانواده به سلامت جامعه می‌انجامد و سلامت جامعه توسعه پایدار را در پی دارد به همین دلیل شناخت نیازهای اساسی و حیاتی خانواده و رفع به موقع آن‌ها به سلامت خانواده کمک می‌کند. چرا که سلامتی یک امر اساسی و مهم در زندگی است. پایه‌های رشد روانی اجتماعی کودکان، احساس ایمنی و ارضای عاطفی آنان در سال‌های اولیه کودکی پی‌ریزی می‌گردد؛ زیرا تفاهم، سازگاری و محبت موجود در محیط خانواده، در تقویت حس اعتماد به نفس و پرورش نیروی سازنده در کودکان و نوجوانان بسیار حائز اهمیت است.

این موضوع به مناسبت‌های مختلف مورد توجه و تأکید آیت‌الله خامنه‌ای قرار گرفته است. ایشان بیان می‌کنند: انسان زمانی از لحاظ روحی و عاطفی، صحیح و سالم و کامل بار خواهد آمد که در خانواده بار بیاید و در خانواده تربیت شود. اگر محیط زندگی آرام و مناسبی در خانواده حکم‌فرما باشد می‌توان خاطر جمع شد که فرزندان از لحاظ ساختار عاطفی و روانی سالم هستند (خامنه‌ای، بیانات:۱۳۷٤/٥/۱۱).

در سیاست‌های کلی خانواده نیز، مجموع بندها و توصیه‌ها می‌تواند در راستای ایجاد و استمرار سلامت جسمی، روانی و اجتماعی افراد و خانواده‌ها قرار بگیرد. این امر به‌ویژه در بندهای ۱۵ و ۱٦ ناظر بر سلامت جسمی، در بند ۱۲ و ۱۳ ناظر بر سلامت روانی و در بند ۱۱ ناظر بر سلامت اجتماعی افراد مورد تأکید قرار گرفته است. البته این موارد به صورت حصری نیست و در سایر بندها نیز می‌توان ثمره تحقق توصیه‌ها و سیاست‌های مختلف را معطوف بر سلامت افراد در ابعاد مختلف ملاحظه کرد.

۳-٤. ایجاد الگوی تربیتی متعالی بر اساس رشد همه‌جانبه فرزندان

ایجاد الگوی تربیتی متعالی بر اساس رشد همه‌جانبه فرزندان نیازمند توجه به ابعاد مختلف شخصیت آن‌هاست. این الگو باید به گونه‌ای طراحی شود که نه تنها به رشد عقلانی و تحصیلی کودکان توجه کند، بلکه جنبه‌های عاطفی، اجتماعی و جسمانی آن‌ها را نیز مدنظر قرار دهد. در این راستا سه محور مهم آموزش مهارت‌های زندگی، تقویت خودباوری و اعتماد به نفس و رعایت عدالت در تربیت، نیاز به توجه ویژه دارد:

- آموزش مهارت‌های زندگی: از مهم‌ترین عوامل رشد و تکامل کودکان، آموزش مهارت‌های مختلف در زمینه‌های متعدد به آن‌ها است. مهارت به معنی توانایی‌هایی است که برای بهره‌برداری بیشتر و بهتر از زندگی، کودکان به آن نیاز دارند. مهارت‌هایی در زمینه‌های مدیریت چالش‌های زندگی، کنترل احساسات، چگونگی برقراری ارتباط سالم با افراد مختلف در جامعه، حل مسئله، نه گفتن و... (مرتاضی و همکاران، ۱۳۹۹). در مقابل، ضعف مهارت‌های ارتباطی، مانع رشد شخصیت سالم در کودک می‌شود (گارسیا، ۱۳۹۳). مجموع این مهارت‌ها در نهایت، زمینه‌ساز رشد ابعاد مختلف شخصیتی فرزندان و به دنبال آن، تربیت متعالی آن‌ها خواهد بود.
- تقویت خودباوری و عزت نفس: عزت نفس در کودکان خیلی زود شکل می‌گیرد و دائم ابعاد تازه‌ای پیدا می‌کند. عزت نفس یعنی بدانید چه کسی هستید، کمبودهای خود را ببینید و بااین‌حال پذیرای خود شوید. عزت نفس به دستاوردهای عظیم بستگی ندارد؛ بلکه با اقدامات کوچکی که همه روزه یک کودک انجام می‌دهد در رابطه است (الیسن و همکاران، ۱۳۹٤). از آن‌جایی که اعتماد به نفس، مقوله‌ای ارثی نیست، اگر کودک ضمن انجام فعالیت‌های گوناگون مدام دچار محدودیت شود و نتواند تجارب مفیدی

در زندگی کسب کند، ترسو، کم‌رو و خجول بار آمده و قدرت تصمیم‌گیری مناسب هم نخواهد داشت (سلیقه، ۱۳۹۷).

- رعایت عدالت در تربیت: منظور از عدالت در تربیت، توجه به نیازها و تفاوت‌های فردی فرزندان و عدم تبعیض در تربیت است. والدین باید بین فرزندان به عدالت رفتار کنند تا به سهولت به اهداف تربیتی دست یابند. اصل در تربیت، عدالت به معنای حد وسط است این میانه گاهی دقیقاً وسطی است که دو طرف آن کاملاً مساوی است و گاه کمی این طرف و آن طرف، ولی به افراط و تفریط نزدیک نمی‌شود. (سرخوش زنجانی، ۱٤۰۲) شهید ثانی درباره عدالت میان فرزندان می‌گوید: امتیاز دادن به بعضی از فرزندان موجب عداوت و دشمنی در بین آن‌ها خواهد شد. (ثانی، ۱۳۸۱) البته رفتار عادلانه، به معنای برخورد مساوی و یکسان نیست. چه بسا رعایت عدالت ایجاب می‌نماید که پدر برای برخی از فرزندان خود، به دلیل استعداد بیشتر و یا کمتر، یا به دلیل بیماری و یا جهات دیگر، هزینه بیشتری را متحمل گردد. این به معنای بی‌عدالتی نیست (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۵).

بنابراین، توجه به رشد همه‌جانبه فرزندان، از نکات مهم و اثرگذار در تشکیل خانواده متعالی است که همواره مورد تأکید آیت‌الله خامنه‌ای نیز بوده است. ایشان در سخنرانی‌های مختلف به‌وضوح این موضوع را مورد تأکید قرار می‌دهند و از مردم و همچنین دولت و سازمان‌های ذی‌ربط می‌خواهند که توجه ویژه‌ای به این مسئله داشته باشند. از نظر ایشان، از آنجایی که خانواده یک اجتماع کوچک است که در ابتدا از زن و شوهر شکل می‌گیرد؛ بعد با آمدن فرزندان گسترش می‌یابد؛ از فرزندان، باز فرزندانی به وجود می‌آیند و مثل درختی که شاخ‌وبرگ می‌کند، بارور می‌شود. خدای متعال، دوستدار این اجتماعات کوچک است.

آیت‌الله خامنه‌ای در بحث تربیت و رشد فرزندان به نقش بی‌بدیل مادر توجه می‌کنند و می‌گویند: از آنجایی که زن، رکن اساسی و عنصر اصلی خانواده است و اسلام برای نقش زن در داخل خانواده اهمیت فراوانی قائل است؛ با پایبندی زن به خانواده و تربیت فرزندان در آغوش پر مهر مادر، نسل‌ها در آن جامعه بالنده و رشید خواهد شد. مادرانی که تربیت فرزند در آغوش پر مهر و عطوفت خود را به بهای انجام دادن کارهای دیگر رها می‌کنند، مرتکب اشتباه می‌شوند. بهترین روش تربیت انسان آن است که در آغوش پر مهر و محبت مادر پرورش پیدا کند و زنانی که فرزند خود را از این موهبت الهی محروم می‌کنند، در واقع به زیان خود و فرزند خویش و جامعه اقدام کرده‌اند (بانکی پور فرد، ۱۳۹۸).

همچنین ایشان در سیاست‌های کلی خانواده به تربیت فرزندان و رشد همه‌جانبه آن‌ها اهمیت زیادی داده و بر لزوم توجه به ابعاد اخلاقی، اجتماعی، جسمی و روانی تربیت تأکید کرده‌اند. در بند ۱ «خانواده به‌عنوان مرکز نشو و نما و تربیت اسلامی فرزند و کانون آرامش‌بخش» تعبیر شده، در بند ۵ به «تحکیم خانواده و ارتقاء سرمایه اجتماعی آن بر پایه رضایت و انصاف، خدمت و احترام و مودّت و رحمت» و در بند ۱۲ به «توانمندسازی اعضای خانواده در مسئولیت‌پذیری، تعاملات خانوادگی و ایفاء نقش و رسالت خود» اشاره شده است. این رویکرد می‌تواند به شکل‌گیری نسلی خلاق، مسئول و متعهد در آینده کمک کند.

۳-۵. ترویج ازدواج پایدار و تشویق فرزندآوری

بنا بر اصل دهم قانون اساسی از آنجا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوطه باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق اسلامی باشد. آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرمایند: پیوند ازدواج و زناشویی یکی از نعمات بزرگ الهی و یکی از اسرار آفرینش است و یکی از موجبات بقا و ماندگاری و صحت و صلاح جوامع است (بانکی پور فرد، ۱۳۹۸).

اساس ازدواج و مهم‌ترین مصلحت ازدواج عبارت است از تشکیل خانواده. علت هم این است که اگر خانواده سالمی در یک جامعه‌ای وجود داشته باشد، آن جامعه سالم خواهد شد و مواریث فرهنگی خودش را به صورت صحیح منتقل خواهد کرد. در آن جامعه تربیت کودکان به بهترین وجه صورت می‌پذیرد؛ لذاست که در آن کشورها و جوامعی که خانواده دچار اختلال می‌شود معمولاً اختلافات فرهنگی- اخلاقی به وجود می‌آید (بانکی پور فرد،۱۳۹۸)؛ بنابراین ازدواج پایدار علاوه بر تشکیل خانواده متعالی، در ایجاد و ساخت جامعه مطلوب و نظام اسلامی بالنده نیز مشارکت خواهد داشت. به همین دلیل آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرمایند:

«معروفی بالاتر از ایجاد نظام اسلامی و حفظ نظام اسلامی نداریم؛ هر کسی که در این راه تلاش کند، آمر به معروف است؛ معروف‌ها این ها هستند: اعتلای فرهنگ، محیط اخلاقی، سلامت محیط خانوادگی، تکثیر نسل؛ همه موظف اند در راه این معروف‌ها تلاش کنند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹٤/۱/۱).

همچنین در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، مسئله فرزندآوری در خانواده نیز اولویت دارد و بسیار مهم است. ایشان در این باب می‌فرمایند: کشور ظرفیت‌های زیادی دارد و انشاءالله مسئولین کمک کنند که این تکثیر جمعیت جوان که امروز خوشبختانه وجود دارد از بین نرود؛ نسل را متوقف نکنند؛ جمعیت کشور را به تدریج در طول سال‌ها به پیری منتهی نکنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۵/۱۱). فرزندآوری یکی از مهم‌ترین مجاهدت‌های زنان و وظایف آنان است... اگر چنانچه ما این ها را در جامعه به دست فراموشی نسپریم؛ آن وقت پیشرفت خواهیم کرد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۲/۱).

این ضرورت‌ها در سیاست‌های کلی خانواده نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند. در بند ۱ به لزوم «ایجاد جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم خانواده»، در بند ٤ به «ایجاد نهضت فراگیر ملی برای ترویج و تسهیل ازدواج موفق و آسان برای همه دختران و پسران و افراد در سنین مناسب ازدواج و تشکیل خانواده و نفی تجرد در جامعه با وضع سیاست‌های اجرایی و قوانین و مقررات تشویقی و حمایتی و فرهنگ‌سازی و

ارزش‌گذاری به تشکیل خانواده متعالی بر اساس سنت الهی»، در بند ١٤ به «حمایت حقوقی، اقتصادی و فرهنگی از خانواده‌های با سرپرستی زنان و تشویق و تسهیل ازدواج آنان» و در بند ١٦ به «ایجاد سازوکارهای لازم برای ارتقاء سلامت همه‌جانبه خانواده‌ها به‌ویژه سلامت باروری و افزایش فرزندآوری در جهت برخورداری از جامعه جوان، سالم، پویا و بالنده» اشاره شده است که همگی مؤید اهمیت مقوله ازدواج پایدار و فرزندآوری است.

٣-٦. حمایت‌های اقتصادی و قانونی از خانواده

تدوین ساختار قانونی و حمایتی مناسب برای تقویت نهاد خانواده، یکی از ضروری‌ترین اقدامات در راستای ارتقاء کیفیت زندگی اجتماعی و اقتصادی جوامع است. حمایت‌های اجتماعی دولت از خانواده‌ها شامل مجموعه‌ای از برنامه‌ها و خدمات است که هدف آن بهبود کیفیت زندگی و رفاه خانواده‌ها می‌باشد که این حمایت‌ها در موارد متعدد باید نقش پررنگ داشته باشد. دولت به طور غیرمستقیم به‌واسطهٔ تامین دفاع ملی و حفظ قانون و نظم و مستقیماً به وسیله مقررات رفاهی گوناگون در رفاه فرد از جمله خدمات رفاهی مانند آموزش و مراقبت‌های بهداشتی، پرداخت‌های انتقالی تامین اجتماعی، یارانه‌ها، تخفیف‌ها و معافیت‌های مالیاتی مشارکت دارد (افه و همکاران، ١٤٠٢).

از جمله مهم‌ترین حمایت‌های مورد نیاز برای تشکیل و استمرار خانواده متعالی، حمایت از حق مادری و همسری است. این موضوع در قواعد بین‌المللی و قوانین داخلی مورد تأکید قرار گرفته است (کاردوانی و همکاران، ١٣٩٦). از جمله حمایت‌های بین‌المللی از حق مادری و الزامات مرتبط با آن می‌توان به بند دوم ماده

۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر[۱] و بند دوم ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی[۲] اشاره کرد.

در قوانین جمهوری اسلامی ایران نیز حقوق زنان و کودکان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اصل ۲۱ قانون اساسی، قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی و قانون حمایت از حقوق و مسئولیت‌های زنان در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی، همگی دربردارنده اصول و قوانینی جهت حمایت از حقوق زنان و کودکان هستند (بهروز نیا و همکاران، ۱۴۰۱).

از سوی دیگر، امروزه مسئله اقتصاد و تامین نیازهای خانواده‌ها از موضوعات مهمی است که دولت‌ها باید نهایت توجه را داشته باشند. نوسانات اقتصادی روی درآمدها و هزینه‌های اشخاص و خانواده‌ها تاثیر می‌گذارد. به عنوان مثال غالب شدن رکود بر اقتصاد می‌تواند به کاهش درآمد اشخاص و افزایش بدهی منجر شود (نظربلند، ۱۳۹۶).

به جرأت می‌توان گفت جوامعی موفق هستند که با برنامه‌ریزی صحیح و متکی بر اصول و ضوابط علمی، توجه ویژه‌ای به اشتغال جوانان داشته باشند و نیروی کارآمد مناسبی به وجود آورند، به‌خوبی بر کمیابی‌های ناشی از دیگر عوامل غالب آمده و اوضاع اقتصادی مطلوبی برای خود فراهم کنند (سبحانی، ۱۳۹۶). یکی از مفاهیم مهم در این بحث، مفهوم اشتغال پایدار است. اشتغال پایدار به معنای فراهم کردن فرصت‌های شغلی است که به طور مداوم و پایدار وجود داشته باشند و به توسعه اقتصادی کمک کنند (بیگدلی، ۱۳۸۲). علاوه بر آن، در زمینه وام‌های ازدواج و فرزندآوری باید تغییرات جدیدی اعمال شود تا مقداری از مشقت خانواده در این زمینه کاسته شود. راهکارهایی چون وام‌های ویژه برای تامین هزینه‌های اولیه فرزندآوری و هزینه‌های پزشکی و تحصیلی، ارائه وام‌های بدون بهره یا با بهره‌های پایین، افزایش سقف وام و توجه ویژه به تورم، افزایش مدت زمان بازپرداخت وام‌ها و

---

[۱]- «مادران حق دارند از کمک‌ها و مراقبت‌های ویژه برخوردار باشند».

[۲]- «مادران در مدت معقولی پیش از زایمان و پس از آن باید از حمایت‌های خاص برخوردار گردند. در آن صورت مادران کارگر باید از مرخصی با استفاده از حقوق و یا مرخصی با مزایای تأمین اجتماعی کافی برخوردار گردند».

مشاوره به خانواده‌ها در زمینه مدیریت مالی و برنامه‌ریزی در درون خانواده، می‌تواند مؤثر باشد (وایسر، ۱۳۹۰).

از جمله راهکارهایی که برای ایجاد اشتغال پایدار و توسعه اقتصادی می‌توان مطرح کرد (بیگدلی، ۱۳۸۲):

- آسان‌سازی شرایط برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک و متوسط از جمله کسب‌وکارهای خانگی.
- حمایت از کار آفرینان و فراهم کردن شرایط مناسب برای نوآوری و حمایت از دستاوردهای آنان.
- بهبود زیرساخت‌های اقتصادی، حمل‌ونقل و جذب سرمایه‌گذاران.
- ارتقاء مهارت‌های حرفه‌ای فردی و گروهی با برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های مختلف.
- حمایت از مشاغل و صنایع مرتبط با محیط‌زیست و ایجاد راهکارهای متعدد برای حفظ منابع طبیعی.
- اجرای برنامه‌های دولتی برای ایجاد پروژه‌های عمرانی و اجتماعی.

اجرای این راهکارها نیازمند همکاری بین دولت، بخش خصوصی و جامعه است تا به نتایج مطلوب دست یابیم.

آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان یک رهبر دینی و سیاسی، همواره بر اهمیت حمایت‌های اقتصادی و قانونی از خانواده تأکید کرده‌اند. ایشان در بندهای مختلف سیاست‌های کلی خانواده به لزوم وجود این حمایت‌ها اشاره کرده‌اند. به طور خاص، در بند ۲ به «محور قرار گرفتن خانواده در قوانین و مقررات، برنامه‌ها، سیاست‌های اجرایی...»، در بند ٤ به «وضع سیاست‌های اجرایی و قوانین و مقررات تشویقی و حمایتی و فرهنگ‌سازی و ارزش‌گذاری به تشکیل خانواده متعالی»، در بند ۵ به «به‌کارگیری یکپارچه ظرفیت‌های آموزشی، تربیتی و رسانه‌ای کشور در جهت تحکیم بنیان خانواده و روابط خانوادگی»، در بند ۷ به «بازنگری، اصلاح و تکمیل نظام حقوقی و رویه‌های

قضایی در حوزه خانواده متناسب با نیازها و مقتضیات جدید ... با هدف تثبیت و تحکیم خانواده»، در بند ۹ به «ارتقاء معیشت و اقتصاد خانواده‌ها»، در بند ۱۰ به «ساماندهی نظام مشاوره‌ای و آموزش ... در جهت استحکام خانواده»، در بند ۱۲ به «حمایت از عزت و کرامت همسری» و در بند ١٤ به «حمایت حقوقی، اقتصادی و فرهنگی از خانواده‌های با سرپرستی زنان و تشویق و تسهیل ازدواج آنان» پرداخته شده است.

بر این اساس ملاحظه می‌شود که بندهای مختلف سیاست‌های کلی خانواده دربردارنده سیاست‌هایی در زمینه حمایت‌های مختلف قانونی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از خانواده‌ها هستند. با توجه به این حمایت‌ها، خانواده‌ها می‌توانند در یک محیط امن و حمایت‌گر به تربیت فرزندان خود بپردازند و نقش مثبتی در توسعه و پیشرفت جامعه ایفا کنند. این رویکرد نیازمند همکاری میان نهادهای مختلف، دولت و جامعه برای ایجاد شرایط مطلوب و پایدار برای خانواده‌ها است.

۳-۷. مبارزه با تهدیدات فرهنگی و اجتماعی

تهدیدات فرهنگی و اجتماعی تهدیداتی هستند که باعث ورود آسیب به سلامت روانی و اجتماعی اعضای خانواده و تغییرات عمیق در ساختار اجتماعی و فرهنگی جامعه می‌شوند. این تهدیدات در زمینه‌های مختلف شامل طلاق، تجمل‌گرایی، غرب‌گرایی، فقر و بیکاری، اثرات مخرب فضای مجازی و در نهایت دگرگونی و از بین رفتن ارزش‌های اسلامی و ایرانی می‌شوند (کلانتری، ١٣٨٤)

امروزه شاهد تأثیرات مخرب فضای مجازی در زندگی افراد هستیم. رسانه به عنوان یک ابزار قدرتمند بر افکار و اندیشه زوجین و روابط آن‌ها با فرزندان موثر است. به همین دلیل با توجه به نقش مهم و تاثیر گذار رسانه‌ها بر تمامی اعضای خانواده، توجه مشاوران و روان شناسان، به آسیب‌های ناشی از رسانه در خانواده‌ها جلب شده است و لازم است در راستای پیشگیری و درمان آسیب‌های ناشی از رسانه در خانواده اقدامات موثری صورت گیرد. (جعفری و همکاران، ۱۳۹۱)

بنابراین، خانواده زیربنای تربیت افراد بوده و امروز هم دشمن در جنگ فرهنگی تمام تلاش خود را گذاشته که خانواده‌ها را از هم متلاشی کند و هدفش شکستن قداست خانواده است. دشمن می‌داند که اگر در خانواده «بحران اخلاقی» ایجاد شود و خانواده یک «خانواده متزلزل» باشد، دیگر انتظاری نیست که از آن خانواده، بزرگانی چون حضرت امام، مقام معظم رهبری، شهید مطهری و عزیزانی چون صیاد شیرازی‌ها، عباس بابایی‌ها، حاج همت‌ها و شهدای هسته‌ای و نونهالانی چون محمدحسین فهمیده بیرون بیاید. (طهماسبی، ۱۳۹۳)

آیت‌الله خامنه‌ای نیز بر این باورند که نهاد خانواده به عنوان بنیادی‌ترین واحد اجتماعی، باید در برابر تهدیدات مختلفی که ممکن است به آن آسیب برساند، محافظت شود: خانواده از همه چیز بالاتر است و در یک نظام اجتماعی اگر بنیان خانواده سست شد و متلاشی شد و به هم ریخت، انچنانی که امروزه متاسفانه بر اثر سوء سیاست‌ها و تدبیرها ما در جاهایی که فرهنگ غربی در آنجا رایج است، آن را مشاهده می‌کنیم. بسیاری از ارزش‌ها از بین خواهد رفت؛ بنابراین روی خانواده، اسلام تکیه زیادی کرده و از بانوان خواسته که کوشش کنند بنیان خانواده مستحکم بماند. (بانکی پور فرد، ۱۳۹۸؛ خامنه‌ای، بیانات:۱۳٦٦/۱۱/۱۷)

ایشان در بند ۱۳ سیاست‌های کلی خانواده به لزوم «پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و عوامل تزلزل نهاد خانواده» اشاره می‌کنند. همچنین در بندهای ۵ و ٦ نیز اشاره به ضرورت پیشگیری از مشکلات و تهدیدات اجتماعی خانواده‌ها دارند. همه این سیاست‌ها نیازمند یک رویکرد جامع و هم‌افزایی از سوی جامعه، دولت، نهادهای اجتماعی و خود خانواده‌هاست.

۳-۸. ترویج مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها

مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها یکی از ارکان اساسی توسعه پایدار است که این نهاد با تأمین مجموعه‌ای از نیازهای انسانی، عهده‌دار نقش‌ها و کارکردهای ویژه‌ای است. مشارکت‌پذیری اعضای خانواده به عنوان نیاز اجتناب‌ناپذیر عصر ما، همه ابعاد

انسانی را در سطوح مختلف فکری، عاطفی و رفتاری تحت پوشش قرار می‌دهد و در به ثمر رساندن اهداف خانواده حائز اهمیت است.

خانواده می‌تواند عمیق‌ترین تأثیرات روحی و روانی را در اعضایش ایجاد کرده و به‌نوبه خود منشأ تحولاتی عظیم در جامعه باشد، جامعه نیز می‌تواند تغییرات اجتماعی را به درون خانواده سوق دهد. به طور نمونه جامعه‌ای که روح استبداد در تمام کالبد نهادی آن جاری است، این چهرهٔ استبدادی در درون خانه نیز نمایان می‌شود و بالعکس، افرادی که تعاملات خانوادگی آن‌ها با استبداد و انزوا همراه است، روابط اجتماعی خود با دیگران را بر اساس چنین الگویی ترسیم می‌کنند.

در شرایط کنونی که موضوع مشارکت اجتماعی به عنوان یکی از رهاوردهای انقلاب اسلامی توجه همگان را به خود جلب کرده است، مشارکت‌پذیری اعضای خانواده به رویکردی اجتماعی و فراگیر تبدیل شده است (آقا جانی، ۱۳۸۱).

ترویج مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها می‌تواند از طریق ایجاد فضایی مناسب برای گفت‌وگو، تبادل نظر و فعالیت‌های مشترک انجام شود. این مشارکت می‌تواند شامل شرکت در رویدادهای فرهنگی، پروژه‌های اجتماعی، فعالیت‌های داوطلبانه و پژوهش‌های مشترک باشد. به این ترتیب، خانواده‌ها نه تنها به تقویت روابط خود می‌پردازند، بلکه به عنوان شهروندان فعال و مسئول در توسعه جامعه خود نیز نقش‌آفرینی می‌کنند (جی گود، ۱۳۵۲).

مشارکت اجتماعی به‌عنوان یک عامل کلیدی در حفظ پویایی جامعه و تسهیل مشارکت سیاسی، نقش مهمی در توسعه اجتماعی و سیاسی ایفا می‌کند. میزان کارآمدی نظام حاکم تأثیر مستقیمی بر این مشارکت دارد. زمانی که مردم احساس کنند که دولت و نهادهای حاکم، به نیازها و خواسته‌های آن‌ها پاسخ می‌دهند و کارآمد عمل می‌کنند، تمایل بیشتری به مشارکت در امور اجتماعی و سیاسی خواهند داشت. این حس رضایت عمومی می‌تواند به افزایش اعتماد به نهادهای دولتی و ترویج فرهنگ مشارکت منجر شود. از سوی دیگر، مشارکت اجتماعی می‌تواند به تقویت احساس

تعلق و همبستگی در جامعه کمک کند و به شهروندان این امکان را بدهد که صدای خود را به گوش مسئولان برسانند. در نتیجه، این تعاملات می‌تواند به بهبود کیفیت حکمرانی و سیاست‌گذاری‌ها کمک کند و به ایجاد جامعه‌ای دموکراتیک و پایدار منجر شود (گرینوود و همکاران، ۱٤۰۰).

مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان یک اصل اساسی در تقویت ساختار اجتماعی و فرهنگی جامعه شناخته می‌شود. ایشان بر این باورند که خانواده‌ها به عنوان بنیادی‌ترین واحد اجتماعی، نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری و تداوم ارزش‌ها، هنجارها و فرهنگ جامعه دارند. به همین دلیل، تقویت مشارکت خانواده‌ها در فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

ایشان به طور ویژه در بند ۱۱ سیاست‌های کلی خانواده به «تقویت و تشویق خانواده در جهت جلب مشارکت خانواده برای پیشبرد اهداف و برنامه‌های کشور در همه عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و دفاعی» اشاره می‌کنند. چرا که بر این باورند که فعالیت‌های جمعی و گروهی می‌تواند به فرزندان این فرهنگ را منتقل کند که همکاری و همیاری ارزشمند است. خانواده‌هایی که به طور فعال در فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی شرکت می‌کنند، می‌توانند الگویی برای نسل‌های آینده باشند و فرهنگ کار گروهی را در جامعه نهادینه کنند.

پس مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها از دید آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان یک عنصر کلیدی در تقویت بنیادهای اجتماعی و فرهنگی کشور مطرح است. با تقویت این مشارکت، خانواده‌ها می‌توانند نقش مؤثری در شکل‌دهی به جامعه‌ای سالم، متعهد و پیشرفته ایفا کنند. این رویکرد نیازمند همکاری و هم‌افزایی تمامی نهادها و سازمان‌ها است تا بهترین نتایج حاصل شود.

نتیجه‌گیری

خانواده به‌عنوان بنیان جامعه و اصلی‌ترین کانون تربیت، اخلاق و محبت، در سیاست‌های کلی خانواده جایگاهی ویژه یافته است. بررسی این سیاست‌ها نشان می‌دهد که برای دستیابی به الگوی مطلوب خانواده متعالی، مجموعه‌ای از مؤلفه‌های اساسی مورد توجه قرار گرفته است که می‌توان آن‌ها را به‌عنوان ارکان بنیادین این الگو برشمرد. در نهایت، الگوی مطلوب خانواده متعالی که بر اساس سیاست‌های کلی خانواده ترسیم می‌شود، می‌تواند الگویی جامع برای توسعه پایدار اجتماعی و فرهنگی باشد؛ الگویی که ضمن پاسخگویی به نیازهای دنیای مدرن، بر حفظ ارزش‌های اسلامی و ایرانی تأکید دارد و مسیر تعالی فردی و اجتماعی را هموار می‌سازد.

در شکل ۱، مؤلفه‌های الگوی مورد نظر قابل مشاهده است:

شکل ۱. مدل مفهومی الگوی مطلوب خانواده متعالی بر اساس سیاست‌های کلی خانواده

پژوهش حاضر تلاش کرد بر اساس دغدغه‌ها و فرامین آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون خانواده که در بندهای ۱۶ گانه سیاست‌های کلی خانواده منعکس شده بود، الگویی ۸ مؤلفه‌ای طراحی کنند و به تبیین بخش‌های مختلف آن بپردازند. مؤلفه‌های مذکور عبارت‌اند از: بنیان‌های معنوی و ارزش‌های اساسی خانواده متعالی، تقسیم نقش‌های خانوادگی به صورت انعطاف‌پذیر و بر اساس توانایی‌ها، توجه به سلامت جسمی، روانی و اجتماعی اعضای خانواده، ایجاد الگوی تربیتی متعالی بر اساس رشد همه‌جانبه فرزندان، ترویج ازدواج پایدار و تشویق فرزندآوری، حمایت‌های اقتصادی و قانونی از خانواده، مبارزه با تهدیدات فرهنگی و اجتماعی، ترویج مشارکت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها.

همان‌گونه که ملاحظه شد، این سیاست‌ها با تأکید بر تقویت بنیادهای اخلاقی، دینی و اجتماعی خانواده و ارائه راهبردهای ایجابی و سلبی، ابزارهای مؤثری برای مقابله با چالش‌های پیش روی خانواده در دنیای معاصر فراهم کرده‌اند. سیاست‌های ایجابی مانند ترویج ازدواج پایدار، حمایت از فرزندآوری و تقویت مشارکت اجتماعی خانواده‌ها، همراه با سیاست‌های سلبی نظیر پیشگیری از طلاق و کاهش آسیب‌های اجتماعی، می‌توانند زمینه‌ساز تحقق خانواده‌ای متعالی باشند که هم پاسخگوی نیازهای اعضای خود باشد و هم در توسعه جامعه نقش‌آفرینی کند.

با توجه به اعتبار حقوقی و اجتماعی سیاست‌های کلی، اجرای این مؤلفه‌ها مستلزم سیاست‌گذاری‌های دقیق و هماهنگ در سطح کلان و ایجاد زیرساخت‌های حمایتی نظیر قوانین تسهیل‌کننده، برنامه‌های آموزشی و فرهنگی و سازوکارهای اقتصادی است. علاوه بر این، همکاری و هم‌افزایی نهادهای مختلف دولتی و غیردولتی در کنار توجه به نقش خانواده به‌عنوان هسته محوری جامعه از دیگر الزامات تحقق این الگو است. در نهایت، با طراحی و پیاده‌سازی این الگو بر اساس سیاست‌های کلی خانواده، می‌توان خانواده‌هایی مستحکم، پویا و متعالی ایجاد کرد که ضمن حفظ ارزش‌های

اسلامی و ایرانی، توانایی مقابله با چالش‌های دنیای مدرن را داشته باشند و به‌عنوان محور اصلی توسعه و پیشرفت جامعه ایفای نقش کنند.

فهرست منابع:

- قرآن کریم.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت
- قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی
- قانون حمایت از حقوق و مسئولیت‌های زنان در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی
- اعلامیه جهانی حقوق بشر
- میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
- احمدی نوده، خدابخش و نوده ئی، داود. (١٤٠١). تحلیل محتوای دیدگاه مقام معظم رهبری در امر ازدواج و خانواده و ارائه‌یک مدل خانواده، مجله مطالعات اسلامی ایرانی خانواده، شماره ٢، ١-٣٠.
- افه، کلاوس، فن هایک، فردریش. (١٤٠٢). دولت و رفاه، ترجمه رضا امیدی، چاپ سوم، تهران، شیرازه.
- آقاجانی، نصرالله. (١٣٨١). مشارکت پذیری اعضای خانواده، مطالعات راهبردی زنان، شماره ١٦، ٥٢-٦٤.
- امیرلو، امیرحسین و بهرامی، حمیدرضا. (١٤٠٢). بررسی رابطه سطح سواد و میزان قانون‌گرایی و مسئولیت‌پذیری در وقوع آسیب‌های اجتماعی و بزهکاری در دانش آموزان، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی و سومین کنفرانس ملی یافته‌های نوین در مدیریت، روانشناسی و حسابداری.
- بانکی پور فرد، امیرحسین. (١٣٩٨). زن و خانواده؛ چاپ سوم، تهران: انقلاب اسلامی.
- بهروزنیا، هلیا و شفیع‌آبادی، عبدالله. (١٤٠١). چالش‌های پیش روی مادران شـــاغل در حیطه نگهداری از فرزند خردسال: یک مطالعه‌ی کیفی پدیدارشناسانه، رویش روان‌شناسی، ١١ (٣)، ١٨٣-١٩٤.
- بیگدلی، ایمان الله. (١٣٨٢). موانع اشتغال پایدار و راهکارها، پژوهشنامه اقتصادی، شماره ٩، ١١٣-١٢٩.

- جعفری، نسیم، اعتمادی، عذرا و عاصمی، عاطفه. (۱۳۹۱). خانواده و آسیب رسانه‌ای رایانه و اینترنت، اصفهان، نشر آموخته.
- جی گود، ویلیام. (۱۳۵۲). خانواده و جامعه، ترجمه ویدا ناصحی، چاپ اول، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- حکمت نیا، مطهره و بهادری جهرمی، ثمینه. (۱۳۹۵). بررسی نظریه تفکیک نقش‌ها در خانواده، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، شماره ٤، ۲۸-۳٦.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳٦۸-۱٤۰٤). بیانات از سال‌های ۱۳٦۸ الی ۱٤۰٤.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹٤). خانواده، چاپ سوم، تهران، صهبا.
- خواجه نوری، بیژن و دهقانی، رودابه. (۱۳۹۵). مشکلات نوجوانان و ارتباط آن با نهاد خانواده مورد مطالعه: رابطه تعارضات والدینی و سلامت روان نوجوانان، دو فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، شماره ۷، ۳۷-٦٦.
- سالاری، مصطفی. (۱٤۰۳). اخلاق و تربیت در خانواده: بنیان جامعه صالح، ماهنامه آفاق علوم انسانی، شماره ۸۷، ۵۹-٦۹.
- سبحانی، حسن. (۱۳۹٦). اقتصاد کار و نیروی انسانی؛ چاپ پنجم، تهران: سمت.
- سرخوش زنجانی، جواد. (۱٤۰۲). تبیین عدالت بین فرزندان در فقه و حقوق؛ چاپ اول، تهران: اکباتان.
- سلیقه، مریم. (۱۳۹۷). چگونه فرزندان خود را با اعتماد به نفس تربیت کنیم، چاپ سوم، تهران، نظری.
- شهید ثانی، زین الدین علی. (۱۳۸۱). مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام؛ محقق حلی، جعفر بن الحسن؛ جلد ٦، چاپ دهم، قم: معارف الاسلامیه.
- طهماسبی، احمد. (۱۳۹۳). زندگی شیرین. خانواده در اندیشه مقام معظم رهبری؛ چاپ اول، تهران: یاقوت.
- کرمی، محمدتقی و کرمی، فیروزه. (۱۳۹۳). بررسی تعارض نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه‌ی الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل، مطالعات راهبردی زنان، سال هفدهم، شماره ٦۵، ۷-٤٦.
- کلانتری، علی اکبر. (۱۳۸٤). اسلام و الگوی مصرف، چاپ سوم، قم: بوستان کتاب.

- گارسیا، سوزان. (۱۳۹۳). فرزند پروری مثبت، ترجمه زهرا میرزایی صفاری، چاپ دوم، تهران، اسپینا.
- گرینوود، استفان و سینگر، لورل. (۱٤۰۰). حکمرانی مشارکتی، ترجمه علی علاءالدینی، چاپ اول، تهران، راه دکتری.
- محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۸۵). حکمت نامه کودک؛ پسندیده، عباس؛ چاپ چهارم، قم: دارالحدیث.
- مرادی گروسی، جمال. (۱٤۰۳). تاثیر آموزه‌های دینی بر تربیت جوانان، نشریه آفاق علوم انسانی، شماره ۸۹، ۵۹-٦۸.
- مرتاضی، گلاره و خاکی صدیق، فرزانه. (۱۳۹۹). آموزش مهارت‌های زندگی ویژه کودکان، چاپ اول، تهران، سازمان بهزیستی کشور.
- میرتبار، سید مرتضی و عبدالحدی مقدم، علی اکبر. (۱۳۹۹). کارآمدی تربیت دینی در خانواده و چالش‌های آن با رویکرد راهبردی، نخستین همایش ملی چالش‌ها و راهکارهای تعالی نهاد خانواده در مذاهب اسلامی با محوریت آسیب‌های اجتماعی.
- میردریکوندی، رحیم. (۱۳۸٦). الگوها و نظریه‌های عمده بهداشت روانی، نشریه معرفت، شماره ۱۱۲، ۵۵-٦۸.
- نظر بلند، غلامرضا. (۱۳۹٦). الگوی دخل و خرج مدیریت مالی خانواده؛ چاپ اول، تهران: بازرگانی.
- نوبری، علیرضا و نورالدینی، سیده فیروزه. (۱٤۰۱). الگوی رفتار ارتباطی مبتنی بر تقوای اجتماعی با رویکرد تحلیل محتوای آیات ناظر به تقوا، دو فصلنامه علمی انسان پژوهی دینی، شماره ٤۷، ۱۸۷-۲۲۱.
- وایسر، هانس. (۱۳۹۰). مدیریت مالی اسلامی، ترجمه حسین محسنی، چاپ اول، تهران، امام صادق.
- ودادی، احمد و اخلاقی نسب، حسین. (۱۳۹۲). خودنمایی مثلث گفتگوگستری، تنش‌زدایی و احترام متقابل در میان شاخص‌های ارتباطات میان فرهنگی، مجله مدیریت فرهنگی، شماره ۲۰، ۱۹-۳۰.

- الیسن، شیلا و آن بارنت، بابارا. (۱۳۹٤). ۳٦٥ روش برای تقویت اعتماد به نفس در کودکان؛ چاپ پنجم، تهران، نسل نواندیش.